

Calvijn , de kerk en de liturgie

Gereformeerd leven

Jaarthema: Leven uit de bron
Bijbelgedeelte: Johannes 17

Groiegroepen C.G.K. Groningen
Seizoen 2008/2009, nr.17 en 18

Inleiding

In het kader van het jaarthema “leven uit de bron” besteden we deze maand aandacht aan het gereformeerde leven. In deze vier weken willen we als gemeente nadenken over de vraag wat de bijdrage van Calvijn is geweest voor onze gereformeerde kerkdiensten en kerkelijke organisatie. Omdat dit een apart soort onderwerp is, is dit een uitgebreid gesprekspapier geworden wat voor twee avonden bedoeld is. Degenen die maar één avond aan dit onderwerp willen besteden kunnen een keus maken welk gedeelte ze willen behandelen

In dit gesprekspapier willen we aandacht geven aan Calvijn. Het kan bijna niemand ontgaan zijn dat er dit jaar speciale aandacht aan hem wordt besteed. Wat is daarvan de reden? Het is dit jaar precies 500 jaar geleden dat deze bekende reformator werd geboren. Nu is er de afgelopen maanden al heel wat geschreven en gesproken over Calvijn. Zo verscheen in het najaar een gemakkelijk te lezen boek van de hand van prof. Selderhuis: Calvijn, een mens.

In dit gesprekspapier worden de opvattingen van Calvijn over alles wat met de kerk en liturgie te maken heeft, besproken. Dat hij de gereformeerde kerken daarin sterk beïnvloed heeft, zal dan duidelijk zijn.

Bezinning vanuit de bijbel

Dat het tot een breuk met Rome kwam, was onvermijdelijk, volgens Calvijn. Maar dat had niet mogen leiden tot een verdeeldheid onder protestanten. Hij heeft zich dan ook zijn leven lang ingezet voor de eenheid binnen de kerk. Over die eenheid spreekt ook Johannes 17.

Lezen: Johannes 17

1. Wat spreekt jou in dit bijbelgedeelte het meest aan? En waarom?
2. In welk vers bidt Jezus voor de eenheid onder zijn volgelingen? En kun je die tekst vandaag gebruiken om te bidden voor de eenheid onder christenen?

1. De kerk

Hoe ziet Calvijn de kerk? Hij ontwikkelde een kerkleer (ecclesiologie) met een grote dynamiek. Calvijn onderscheidt een zichtbare en onzichtbare kerk. De onzichtbare kerk is de ware, ideale kerk. De zichtbare kerk is de kerk zoals die zich op aarde voordoet. De ware kerk bestaat uit ware gelovigen, de voorbeschikten, terwijl in de zichtbare kerk uit zowel uitverkorenen als uit verdoemden bestaat. De mens moet er van uitgaan dat wie behoort tot de zichtbare kerk, ook behoort tot de uitverkorenen. De onzichtbare kerk vormt het lichaam van Christus. Omdat Hij het hoofd van de kerk is, kan er slechts één kerk bestaan.

Hoewel de kerk zoals zij zich op aarde manifesteert niet heilig is, is zij dagelijks bezig heilig te worden. De kerk en haar leden worden van dag tot dag geheiligd.

In de kerk wordt het geloof geboren en beleden, omdat daar het Woord verkondigd wordt. De kerk is er dus dankzij het Woord en omwille van het Woord. De kerk bestaat om aan mensen het Woord te verkondigen en zo hun geloof te voeden. De verkondiging is niet slechts een rationeel gebeuren, maar de gemeenschap tussen de gelovige en Christus komt er door tot stand. De kerk is de bemiddelaar van deze mystieke gebeurtenis.

In zijn kerkleer legde hij de nadruk op de noodzaak van kerkelijke eenheid. De breuk met Rome had niet mogen leiden tot een verdeeld protestantisme (!)

In zijn briefwisselingen probeerde Calvijn de eenheid van alle Christusbelijders te bereiken. Met name zijn vaderland Frankrijk had daarbij zijn aandacht, waarbij Calvijn hoopte dat de Reformatie ook daar de overhand zou krijgen. Vanuit zijn oecumenische instelling nam Calvijn deel aan de

godsdienstgesprekken die tussen reformatorische en katholieke woordvoerders gehouden werden. Ook met lutheranen en dopers zocht Calvijn naar een weg voor kerkelijke eenheid, waarbij hij de polemiek met deze groepen niet uit de weg ging. Ook stond hij volledig achter de activiteiten van Beza om tot een werkelijke ontmoeting met de Lutheranen te komen.

Resultaat had Calvijn in het contact met Heinrich Bullinger, de opvolger van Zwingli, met wie het in 1549 tot de Consensus Tigurinus kwam.

Verdiepingsvragen:

1. Waarom maakte Calvijn onderscheid tussen de zichtbare en de onzichtbare kerk?
2. Dat onderscheid komen we ook tegen bij Abraham Kuyper. Gaf deze daar dezelfde betekenis aan als Calvijn?
3. Wat vind jij van het stuk uit de tekst hierboven:
“In de kerk wordt het geloof geboren en beleden, omdat daar het Woord verkondigd wordt. De kerk is er dus dankzij het Woord en omwille van het Woord. De kerk bestaat om aan mensen het Woord te verkondigen en zo hun geloof te voeden. De verkondiging is niet slechts een rationeel gebeuren, maar de gemeenschap tussen de gelovige en Christus komt er door tot stand. De kerk is de bemiddelaar van deze mystieke gebeurtenis.”
Ben jij dat met Calvijn eens?
4. Calvijn had een oecumenische instelling! Waaruit bleek dat?
5. Hoe kijk jij aan tegen mensen uit een andere kerkelijke gemeenschap? Zie jij hen als broeders en zusters? Als medechristenen? (zie ook Ef. 4:3 en 4; Fil. 2:1 en 2)

2. De kerkopbouw

In 1536 komt Calvijn in Geneve. Deze stad was onder leiding van Farel net overgegaan tot de reformatie. Al in 1537 hadden Calvijn en Farel en kerkorde klaar. Volgens deze kerkorde zou in het Geneve van deze beide reformatoren geregeld avondmaal moeten worden gevierd, zouden kinderen catechismusonderricht moeten krijgen en zou in de kerk gemeentezang moeten worden ingevoerd. Deze voorstellen waren revolutionair.

De religieuze koers die deze beide predikanten propageerden: alle burgers van Geneve zouden een eed van trouw moeten afleggen aan de gereformeerde belijdenis en anders de stad worden uitgezet, was voor de burgerlijke overheid een brug te ver en zowel Calvijn als Farel moesten de stad zelf verlaten. Al in 1541 krijgt Calvijn het dringende verzoek vanuit Geneve om terug te keren en vanaf dat moment is zijn positie daar veel sterker. Zijn kerkorde wordt nu vastgesteld door de stedelijke raad van Geneve. Het is een mooi voorbeeld van de verwevenheid van kerk en staat in de 16e eeuw. Het doel van Calvijn was met deze kerkorde om de zuivere leer en een godvruchtige levenswandel stevig in de samenleving te verankeren. Eén van de eerste maatregelen was een nieuwe kerkleiding installeren.

Verdiepingsvragen

1. Waarom waren de voorstellen van Calvijn revolutionair?
2. Zou Calvijn vandaag op het CDA, de CU of de SGP stemmen? Motiveer je antwoord.
3. Is Calvijn voorstander van een theocratie? Motiveer je antwoord. (zie ook de volgende paragraaf)

2.a. Ambten

Om dit doel te bereiken stelde Calvijn voor vier ambten in te stellen: herder, leraar, ouderling en diaken. De herders moesten preken en onderricht geven, sacramenten bedienen (doop en avondmaal) en zieken bezoeken. De leraren (doctores) moesten de aanstaande predikanten onderrichten in de

heilsleer en hen bekwamen in de uitleg van het Oude en Nieuwe Testament, de bijbelse talen en gaven algemeen vormend onderricht. Twaalf ouderlingen moeten toezien op het gezinsleven. Zij vormden samen met de predikanten het consistorie. Dit consistorie moest de orde handhaven en zorg dragen voor de leer en de levenswandel van de gemeente. Er werd toezicht op gehouden of men wel ter kerke ging. Werd overtreding vastgesteld dan volgde vermaning en uiteindelijk eventueel afhouding van het avondmaal. Ook kon er aangifte worden gedaan bij de wereldlijke macht. Er stonden straffen op lastering van Gods naam, echtbreuk, ontucht etc. al zijn zulke straffen nauwelijks ten uitvoer gelegd. Ook overbodige luxe, kansspelen, dans en toneel werden met argusogen bekeken. Meestal was het consistorie bezig (vaak echtelijke) twisten bij te leggen. In de kerkorde werd vastgelegd, dat het consistorie op zo'n manier moest optreden, dat het heilzaam was en er geen onderdrukkende sfeer zou ontstaan Ook mocht het consistorie niet in de wereldlijke macht of in het publieke recht treden. De diakenen moesten de armen ondersteunen en de zieken verzorgen.

Verdiepingsvragen

1. Wie de idee heeft dat Calvijn een spectaculaire emancipatie van de leek voorstond, vergist zich, schrijft Mirjam van Veen in haar boekje over *Calvijn*. Er veranderde niet zoveel in de verhouding tussen leek en geestelijkheid. Wat zou ze bedoelen?
2. Selderhuis schrijft in zijn boek: *Calvijn, een mens* op p. 84 dat predikanten, ouderlingen en diakenen van God komen, maar vanuit de mensen, mensen die allemaal evenveel recht van spreken hebben. Dat Calvijn met dit democratisch aandoend principe ook een fontein van trammelant en scheuring heeft aangeboord moge duidelijk zijn. Wat bedoelt Selderhuis en ben je dat met hem eens?
3. Hoe wordt er in CGK Groningen met de tucht gewerkt? Ben jij het daar mee eens? (zie ook Mat. 18:15-18; Jak 5:19)

2b. De kerkdienst

Zoals al eerder gezegd vond Calvijn dat de gemeente meer betrokken moest worden bij de erediensten. Elders in Europa kwam hij bij de reformatische kerken de zgn. preekdiensten tegen, waarbij de gemeente erg passief bleef. Calvijn wilde dat anders. Slechts drie dingen heeft God ons in Zijn Woord uitdrukkelijk voorgeschreven: dat Zijn Woord wordt gepredikt, dat er gezongen en gebeden wordt en dat de sacramenten worden bediend. God heeft niet één vorm gegeven die paste voor alle eeuwen. Dit alles betekende een geweldige doorbraak inzake de liturgie. Calvijn is sterk voorstander van de vrijheid in liturgische zaken. Calvijn acht het ongewenst te streven naar één vorm van kerkdienst en bepleit in het algemeen een aanpassing aan de omstandigheid van tijd, streek en volk.

Verdiepingsvragen

1. Hoe was de liturgie bij de preekdiensten?
2. Wat zou hij bedoelen met de aanpassing aan de omstandigheid van tijd, streek en volk? En ben jij dat met hem eens?
3. In CGK Groningen is de liturgie wat betreft de inhoud erg afhankelijk van de predikant. Zou de gemeente daar niet veel meer in moeten worden betrokken?

2b1 de preek

De kerkdienst is niet alleen iets van een predikant. De preek is maar een klein onderdeel van de eredienst. Als je bedenkt dat Calvijn ongeveer een uur preekte, zullen de diensten in Geneve lang

geduurd hebben. Preken beschouwt Calvijn wel als het belangrijkste onderdeel van een kerkdienst. God zelf is dan aan het woord.

Verdiepingsvraag

1. Als de dominee zijn preek voorleest, is dan God aan het Woord? Hoe zie jij dat? (zie ook Heb. 1:1; 2 Cor. 5:20)

2 b2 Het gebed

Heel belangrijk vond hij ook het gezamenlijk gebed van de gemeente, waarin schuldbelijdenis, lofprijzing en aanbidding voorkomen. Maar hoe krijg je een gemeente ordelijk aan het bidden.? Eén van de oplossingen van Calvijn: samen zingen: "De psalmen kunnen ons opwekken onze harten tot God op te heffen en ons gemoed in vurige gloed zetten, zodat we God aanroepen en door lofzangen de glorie van zijn naam verhogen", waarbij Calvijn het opheffen van handen bij het bidden een zeer bijbels gebaar vond.

Calvijn vond dat, i.t.t. wat in de Rooms Katholieke Kerk gebeurde, de hele gemeente moest zingen. Samen zingen is een vorm van bidden, vond hij. Net als Augustinus die ooit gezegd heeft: "Zingen is twee keer bidden", vond Calvijn dat er van biddend zingen enorme kracht uitging.

Calvijn onderscheidde twee soorten bidden: door het spreken van woorden en door het zingen van woorden. De liturgie van Calvijn kende zowel het formuliergebed als het vrije gebed. De voorbede vond plaats direct na de verkondiging. Calvijn wijst elke voorbede voor gestorvenen af. Men mag zich in zijn bidden alleen richten op de levenden. De doden zijn geheel in Gods hand. Calvijn is een voorstander van knielen bij het bidden (maar tegen het knielend ontvangen van brood en wijn bij het avondmaal blijft hij sterk gekant). De mannen moeten het hoofd ontbloten tijdens het bidden. Dit gebeurde ook als tijdens de schriftlezing de naam 'God' werd uitgesproken.

Verdiepingsvragen

1. In de kerdienst van CGK Groningen spreekt de predikant meestal de gebeden uit. Zou er niet meer betrokkenheid van de gemeente in moeten zijn?
2. Zingen is bidden, vond Calvijn. Hoe kijk jij daar tegen aan?
3. Vooral in de jeugddiensten zie je steeds meer (jonge) mensen met opgeheven handen bidden en ook tijdens de liederen hun handen opheffen. Calvijn vond dit een bijbels gebaar.
 - a. Waaraan ontleende hij dat?
 - b. "De psalmen kunnen ons opwekken onze harten tot God op te heffen en ons gemoed in vurige gloed zetten". Zouden wij wat dat betreft ook niet wat uitbundiger moeten worden?

2b3. Het zingen

Overal waar Calvijn komt zet hij de gemeente aan het zingen. Zijn voorkeur voor de Psalmen is bekend, maar betekent dat dat hij alle andere liederen afwees? Nu moeten we in de eerste plaats bedenken dat het natuurlijk al een enorme stap was dat de gemeente psalmen ging zingen en dan ook nog wel in de eigen taal. Dat was totaal anders dan de onverstaanbare Latijnse liederen die in de Roomse kerk gezongen. Het gaat Calvijn er om liederen te zingen die uit de Bijbeltekst opkomen of daarop gegrond zijn. Daarom zijn ook andere stukken van de Bijbel, zoals het Nieuwe Testament geschikt voor het gemeentelied.

Calvijn kiest voor de eenstemmige melodie. Hij wijst koorzang en meerstemmig zingen in de kerkdienst af, al heeft hij deze buiten de diensten bevorderd. Calvijn was bevreesd dat de toon van het woord, de melodie, de inhoud zou verdringen, zoals in de Roomse liturgie was gebeurd. 'Men moet er altijd op toezien, dat het zingen niet luchtig en vluchtig zal zijn, maar dat het waardigheid en verhevenheid bezit, zoals Augustinus zegt.'

De kerk van Straatsburg is de eerste geweest die het zingen van psalmen en liederen in de volkstaal door de gemeente invoerde in de kerkdiensten. Eerst onder leiding van een voorzanger. Het wordt hier ook aangeprezen om te zingen tijdens het werk, op de akker en bij de wieg van je kind.

Een gevluchte jonge Vlaming zegt over het zingen bij Calvijn in Straatsburg:

De liederen werden door allen samen gezongen, zowel mannen als vrouwen, in een schone overeenstemming en dat is een mooie zaak om te zien. Wat u moet weten, dat ieder met een muziekboek in de hand zit. Ik was tot tranen toe bewogen toen ik de kleine vergadering zag van mensen, verdreven uit allerlei landen omdat zij de eer van God en van Zijn Evangelie wilden hooghouden, dank brengend aan de Heere door het zingen van Psalmen, terwijl het Hem behaagd heeft hen te brengen naar een plaats waar Zijn Naam wordt geëerd en verheerlijkt. Nooit zou iemand kunnen geloven wat een vreugde het is wanneer men de lof en de wonderen van de Heere zingt in zijn moedertaal, zoals men dat hier doet.

Als het hier in de kleine kerk van Straatsburg al indrukwekkend was, hoe moet het dan zijn in Genève, waar jongeren en ouderen massaal de lof des Heeren als één machtig koor aanhieven!

Om het zingen te leren wil Calvijn dat men met 'enige kinderen' vooraf een eenvoudig lied repeteert, zodat ze 'met hoge en duidelijke stem' kunnen voorzingen totdat de gemeente het zelf kan.

Verdiepingsvragen

1. Vind jij dat we voldoende ruimte aan de gemeentezang besteden? Wat zou je anders willen? En waarom? (zie ook Ef. 5:19; Kol. 3:16))

2b4. het avondmaal

In de loop der eeuwen is het avondmaal in betekenis en functie aan allerlei veranderingen onderhevig geweest. Vanaf de tweede eeuw kreeg het steeds meer de betekenis van een offer. Ook zag men het steeds meer zo, dat brood en wijn door de instellingswoorden van de priester veranderen in het lichaam en bloed van Christus (transsubstantiatie). Volgens deze opvatting is Christus lichamelijk en werkelijk in het avondmaal aanwezig. De reformatoren Luther, Zwingli en Calvijn ontwikkelden een andere visie.

Luther bleef met zijn avondmaalsleer het dichtst bij Rome. Zwingli verwijderde zich er het verst van. Hij wilde het avondmaal alleen als een gedachtenismaaltijd zien. Calvijn wilde een brug slaan tussen beiden door te leren dat Christus door zijn Geest werkelijk aanwezig is in het avondmaal.

In de gereformeerde kerken is het gebruik dat men toegelaten wordt tot het avondmaal nadat men de openbare belijdenis des geloofs heeft afgelegd. Calvijn voerde hiervoor een pleidooi. Rond de avondmaalsviering wordt tucht geoefend. Leden die zich schuldig hebben gemaakt aan openbare zonden kunnen van het avondmaal geweerd worden.

Volgens Calvijn is de kerkdienst pas werkelijk compleet wanneer het avondmaal bediend wordt. In de Roomse kerk werd de mis dagelijks gevierd, maar daaraan namen praktisch alleen geestelijken deel. Het volk kwam in die tijd zelden meer dan één keer per jaar tot het bijwonen van en deelnemen aan de mis! Daarom voerde Calvijn de wekelijkse viering in. Hij kende geen voorbereiding van de viering van het avondmaal, zoals dat tegenwoordig gebruikelijk is. Calvijn stelt als gewoonte de mensen naar voren te laten komen en dan staande het Avondmaal te gebruiken. Zij ontvingen gewoonlijk aan de ene kant van de tafel het brood en aan de andere kant de wijn.

Verdiepingsvragen

1. Welke opvattingen hadden Luther, Zwingli en Calvijn over het Avondmaal en welke opvatting vind je terug in onze kerken? Zie ook het Avondmaalsformulier.
2. Praktisch gezien is het wat lastig, maar wat zou jij vinden van een wekelijkse viering van het Heilig Avondmaal? Kun je ook zeggen waarom je dat vindt?

3. Staande avondmaal vieren? Een idee?

3 . Bijlage

Calvijn en de Bijbel

Onderstaande column stond op 9 februari j.l in Trouw:

Dat Andries Knevel, EO-boegbeeld en rascalvinist, afstand neemt van het idee dat een letterlijke interpretatie van Genesis 1 de enige mogelijkheid is om de schepping te begrijpen, zorgde voor ophef alom. Op tv ondertekende Knevel een verklaring: „Vroeger geloofde ik dat de schepping in 6 keer 24 uur had plaatsgevonden en was ik creationist”, stond daar in. En: „Kort geleden geloofde ik nog in Intelligent Design (ID). Ik herroep al mijn eerder uitspraken hierover en erken in het verleden mijn kinderen en kijkers op een spoor te hebben gebracht. Ik heb daar spijt van.”

Knevels stap was opmerkelijk, omdat orthodoxe protestanten juist bekend staan om de letterlijke wijze waarop zij de Bijbel interpreteren: die is van kaft tot kaft Gods Woord. Ze zijn erfgenamen van Johannes Calvijn, deze protestanten, maar is het wel calvinistisch om de Bijbel zo letterlijk te nemen? Het scheppingsverhaal uit Genesis 1 is een mooi voorbeeld, omdat Calvijn er in 1554 een commentaar over publiceerde. Vanzelfsprekend had Calvijn van begrippen als 'evolutie' en 'natuurlijke selectie' nog nooit gehoord, omdat die pas driehonderd jaar later werden uitgevonden. Er bestond in Calvijns tijd dus geen discussie tussen creationisten en evolutionisten, maar wél vroegen mensen zich af of God de wereld inderdaad in zes dagen geschapen heeft.

Calvijn deed daar ogenschijnlijk laconiek over. Hij schrijft dat er weliswaar in de Bijbel staat dat God in zes dagen zijn schepping voltooide en daarna rustte, maar: „God had oudtijds wel in een ogenblik de wereld kunnen scheppen.” God is zó almachtig, stelt Calvijn, dat bij Hem alles mogelijk is: een schepping in zes dagen evenzogoed als een schepping met een vingerknip.

Maar betekent dat dan niks, dat het zó in de Bijbel staat en niet anders? Hier komt Calvijns accommodatietheorie om de hoek: God zou zich in zijn spreken en handelen aanpassen (accommodatie) aan de beperkte vermogens van de mens, zoals een moeder zich aanpast aan het niveau van haar kind als ze hem iets wil uitleggen. Dus als er in Genesis 1 staat dat God op de eerste dag het licht schiep, later planten en de dieren en uiteindelijk de mens, dan staat dat er zo, omdat het de enige manier is waarop mensen kunnen bevatten dat God de schepper is.

„Ik geloof nog steeds in God, de schepper van hemel en aarde, en in Jezus Christus als Redder en Heer van deze wereld”, vervolgt de verklaring die Andries Knevel ondertekende.

Daar zou Calvijn van harte mee instemmen: uiteráárd is God de schepper van hemel en aarde, en dat besef is veel belangrijker dan de vraag of Hij voor die schepping nu zes dagen of één ogenblik nodig had.

In reacties op dit artikel las ik de volgende uitspraken:

1. *Want de Bijbel is geen biologieboek, dat hebben we dankzij ons door God gegeven verstand ontdekt (wetenschap), maar de Bijbel is een zingevingboek waarbij God voortdurend ter sprake komt.*

2. *Levend binnen het ééndimensionaal, wetenschappelijk denken van nu, zou ook hij (Calvijn) waarschijnlijk op zoek zijn gegaan naar de **betekenis achter de woorden** (van het scheppingsverhaal).*

Wat vind jij van deze reacties? Mee eens, niet mee eens? Kun je je antwoord motiveren?